

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Yıl : 1968

Cilt : XVI

Yayın Komisyonu:

Prof. Hamdi Ragıp ATADEMİR (*Dekan*)

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN,

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU,

Doç. Dr. Necati ÖNER

Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY

Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT

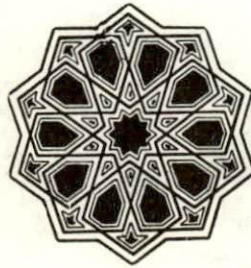
Yıl : 1968

Cilt : XVI

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

1970

1970

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1970

İ Ç İ N D E K İ L E R

Muhammed Abduh, <i>Fatiha Tefsiri</i> (Çevirenler: Abdulkadir ŞENER, Mustafa FAYDA)	1
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Mantuktaki Kıyasın Dördüncü Şekline Dair</i>	35
Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Gül-Baba Adı Verilen İki Ayrı Şahsiyet Molla Murad Divanı ve Sünbül Sinan</i>	67
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Muhammed İbn Cerir et-Taberi ve Tefsiri</i>	79
Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT, <i>Cehmiyye (Mutezile) de Akılcılık</i> ..	103
Dr. Süleyman ATEŞ, <i>Azl veya Doğum Tahdidi</i>	123
Prof. Dr. Muhammed Yusuf Musa, <i>İmam Mâlik ile Leys B. Sa'd Arasındaki İhtilâf ve Yazışma</i> (Çev.: Abdülkadir ŞENER) ..	131
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Kur'anda Bilgi Teorisi</i>	155
Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>Suhreverdi ve İşrakiye Felsefesi</i>	177
<u><i>Kitab Tanıtma ve Tenkitler:</i></u>	
<i>Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayân</i> (Mustafa FAYDA)	201
<i>et-Tafsir Wa Ricaluhu</i> (Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU).....	203
<i>Warakât 'ani'l-Hadarati'l - Arabiyyati bi Ifrikiyyati't-Tunisiyya</i> (Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU)	219
Dr. Süleyman ATEŞ, <i>Zahir ve Batın İlmine Dair Bir Eser, al-Fark Bayna İlmî-Ş-Şari'a Wa'l-Hakika</i>	225
—, <i>Uyubu'n-Nafsi Wa Mudâwâtuhâ</i>	233

MANTIKTAKİ KIYASIN DÖRDÜNCÜ ŞEKLİNE DAİR

Doç. Dr. HÜSEYİN ATAY

Mantık'ın asıl konusunu kıyas (tasım) teşkil eder. Diğer konular kıyasa yardımcıdır. Zira kavramlar önermeleri, önermeler de kıyası meydana getirir. Böylece kavramlardan önermelere, önermelerden kıyasa gidilir, ki son gaye kıyas olmuş olur. Mantık doğru düşünmeyi öğreten bir ilim olarak tanımlanınca bir düşüncenin doğruluğunu ortaya koyma işlemi kıyas ile olabileceği için mantığın kıyas'tan ibaret olması doğru olur. Bu böyle olmakla beraber tarih boyunca devam eden kıyasın nizalı şekilleri vardır. Günümüze kadar süren gelen bir kısım mantıkçılarda kabul edilen ve diğer bir kısmı tarafından reddedilen kıyasın dördüncü şekli üzerinde biraz durmak istiyoruz.

Kanaatımıza göre Aristo'nun dördüncü şekilden bahsetmemesinin sebebi istikra yoluyla gitmiş olmasıdır, yaptığı tecrübeler neticesinde önünde bulunan misalleri sınıflamış ve böylece kıyasın üç şekli kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Geri kalan bir kaç uymayan misal elinde kalmışsa da onları kolayca birinci şekle çevirmekle yetinmiş ve böylece şekilleri çoğaltmaktan kaçınmıştır. Elinde kalan misallerle bir şekil daha kurunca bir beşinci şekle ve bir altıncı şekle gitme ihtimali olmayacağını daha önceden kestirememiştir. Çeşitli misaller buldukça sürüp gidecek sanmıştır. Çünkü elindeki malzeme ile meşguldü, yoksa onun üzerine akli ve riyaî taksimin gerektirdiği bölümlenmeyi kullanmamıştı.

Kıyasın şekillerinin ortaya çıkması, orta terimin yer değiştirmesine göre olmasına binaen akli ve riyaî olarak bu orta terim ya iki öncülün konusunda ya da iki öncülün yüklemde bulunur ve bu durumda iki şekil meydana gelir. Bu orta terim ya birinin konusunda ötekinin yüklemde veya bunun aksi olur. ve böylece iki şekil daha ortaya çıkar. Bu suretle şekiller dört olur. Bundan sonra hangisinin daha kuvvetli ve verimli olduğu üzerinde durulur ve belki de birinin veya daha çoğunun kullanılmasına lüzum kalmaz veya kısır olurdu.

İşte Aristo'nun istikra yani tecrübe yoluyla ortaya koyduğu bu şekiller üzerinde, kendinden sonra gelenler düşünme imkânını buldular ve onun sınıf-

lamasını aklılaştirmek isteyince dördüncü şekil kendiliğinden ortaya çıkmış oldu, ancak bu durumda onun verimli ve kullanılışlı bir şekil olduğu üzerinde çalışmak gerekti ki bu da tarih boyunca yapılmış oldu. Böylece Aristo'nun da ortada kalıp diğer şekillere döndürdüğü şekiller de yeni bir kalıp bulmuş oldular. Bu dördüncü şekilden ilk defa Theophrastus'un bahsettiği ve Calinusun onu tamamladığı ileri sürülmektedir¹.

Avrupa bu dördüncü şekli İbn Rüşdün vasıtasıyla tanımaktadır. İbn Rüşdün bilgisinin de Farabi'nin, Aristo'nun ilk tahlillerine olan ve şimdilik kaybolmuş bulunan büyük şerhine dayandığı sanılmaktadır. Her nekadar İbn Sina da bu şekle değinmiş ise İspanyada hâkim olan Farabi'nin eserleri ve özellikle mantığıdır². Bunun için bu meselede İbn Rüşd İbn Sinaya atıfta bulunduğu raslanılmamıştır. Farabi Calinus'u başka noktada tenkid etmekten geri kalmadığı gibi bu noktada da tenkid etmiştir³. İbn Sinanın büyük mantık eserleri bize kadar geldiğinden onda şu noktaları belirli olarak bulmaktayız.

a) Kıyasın şekillerini yukarda açıkladığımız gibi akli taksime tabi tutmaktadır.

b) Bu taksimden dördüncü şekli çıkarmakta ve ona "dördüncü şekil adını vermekte, fakat tabiblerin saygı değeri, bunu anmıştır, demektedir.

c) Tabiata aykırı olup zihin ona intikal edemez.

d) Netice vermesi için birinci şekle döndürülmesi gerekir.

e) Birinci şekle döndürülmesinde çift zorluk vardır⁴

Bu çift zorluğu Tusî her iki öncülünün de döndürülmek zorunda olduğudur, oysa ikinci ve üçüncü şekillerde ise yalnız bir öncülü döndürmenin gerekmiş olması olarak açıklar⁵.

İbn Sinadan sonra İslâm aleminde geçirdiği tekâmül ve sebep olduğu tartışmalara kısaca bir göz attıktan sonra batıdaki durumuna da aynı şekilde kısaca bir göz atmamız bizi daha aydınlaşa kavuşturacaktır.

1 Nicholas Rescher, Galen and the Syllogism, p: 2; Dr. Ali Sami el Nesşar, Mantık es-Surî, 347.

2 Nicholas Rescher, Galen 7, Farabi, Şerh el-İbare 193.

3 Nicholas Rescher, Galen and the Syllogism, 8 vd, Dr. Zeki Necil Mahmud, el-Mantık el-Vazî, 260.

4 İbn Sina, el-Kıyas, 107, el işarat 1/424-425, N.R.Galen and 9-10.

5 İbn Assal da Makale fil-Mantık adlı eserinde iki öncülünün döndürülmesinden bahseder, 115, Beyrut 1908.

İslâm mantıkçıları üç gurupta toplamak mümkündür.

a) Dördüncü şekli Calinusa isnad edip ve kendilerinin de kıyası şekillere ayırırken ortaya koyduktan sonra onun gayrı tabiliğini ileri sürerek red eden ve üzerinde durmayanlar¹.

b) İkinci gurup mantıkçılar Calinus'un bu dördüncü şekli icad ettiğini ve bununla Aristo'nun 3. şeklini tamamladığını ileri sürerler ve bu dördüncü şeklin netice veren yollarını gösterirler².

c) Üçüncü gurup ki, bunlar daha sonra gelenlerdir, kıyasın dört şekli olduğunu normal olarak zikretmiş ve her bir şeklin sonuç veren yollarını ve vermeyen tarzları göstermişlerdir³.

Batı mantıkçıları da aynı şekilde üçe ayırmak mümkündür.

a) Kıyasın bu dördüncü şeklini red edenler.

b) Makul ve yararlı görmediği halde geleneğe uyarak ona kitaplarında yer verenler.

c) Bu şekli kabul edenler.

Bu birinci gurup, dördüncü şeklin Calinus tarafından icad edilmesini arap mantıkçılarının yanlış anlayışından ileri geldiğini, Calinus'un böyle bir şekli öğretmediğini söyler⁴. Nicholas Rescher dördüncü şeklin adını anarak onu red eden en eski Latin mantıkçısının Lambert of Auxerre (ca 1250) olduğunu söylüyor⁵. Kıyasın üç şekli olduğu görüşü, orta çağın Latin mantıkçılarından Peter Abailard (1079-1142), Albert The Great (1193-1280), William of Shyreswood (d. 1249), William of Olkham (d. 1349) da hakim bir görüştü.

Onbeşinci asrın ikinci yarısında kendisine emin ve hâkim bir yer temin etmiş olan bu dördüncü şeklin meşruluğunu Peter of Mantua da kabul etmiş ve üzerinde durmuştur⁶. Modern Avrupa mantıkçılarından bu konuyu

1 Farabi, el-İbare'de ve el-Kıyas es-Sağır da anmadı; İbn Sina, İbn Assal Makale fil Mantık, 115, Beyrut 1908. Abdullatif, (1162-1231) Makale fi-tazyifiş-Şekl er-Rabi, Kaybolmuş olanı. Nasîreddin Tusî (1201 - 1274); İbn Rüşd, İbn Sina'ı Ömer b. Sehlân es-Savî (1110-1170) El besair en-Nusayriye 80.

2 İbn Salah (1090-1153), Makale fiş-Şekl er-Rabi, Ömer el-Kazvini ((1220-1276) eş-Şemsiye v-Şerhi Kutbiddin Razî (1236-1311); Şerif Curcani (1340-1413) Şerhi 2/203 vd.

3 Ebhari, İsağocî; Kazvini, eş-Şemsiye, Ahdarî, es-Süllem, Gelenbevi, el-Burhan; Molla Fenari, İsağocî Serhinde bunun ve 3. şeklin tabii olmaktan uzak olduğunu da kaydetmiştir.

4 N. R. Aynı eser, 1-3, 31.

5 N. R. Galen - 31 - Dr. Ali Sami en-Neşşar. Aynı eser 325.

6 N. R. Galen 32

bir dereceye kadar münakaşa etme şerefi 1480 lerde yaşayan Peter Tartaret'e aittir. Batıda bu dördüncü şeklin Calinus'a atfedilmesi Arapça mantık metinlerinin özellikle İbn Rüşdün eserlerinin Avrupanın aydınlanma devrinde tanınmaya başlamasından sonra başlar. İbn Rüşdün bu konuyla ilgili fikirlerini ilk zikreden Marsilius of İnghen (d. 1396) dir. Augustinus Niphus (1473-1546), Jacob Zabarella (1532-1589) ve yukarda adı geçenlerin hepsi her nekadar bu dördüncü şekli zikretmiş ve tartışmışsa da onu gayri tabii ve sunî görmekte devam etmişlerdir¹. Yalnız bu sonrakiler bunu Calinus'a isnat tmeğe başlamışlar. Leibniz'in talebesi C. Wolff ve peşinden Kant dördüncü şekli ih-mâl ve inkâr edip birinci şekil üzerinde durdular. Kant I nci ve IV ncü şeklin öncüllerin sıra değişmesinden başka bir şey olmadığını söyledi².

b) Dördüncü şekli diğer üç şekil gibi kabul etmek ancak onyedinci asrın ikinci yarısında olmuştu. Bu büyük değişme Antoine Arnauld'un Port Royal Logic'deki eseri ile vuku bulmuştu (1662). Leibniz ve L. Euler bu dördüncü şekli mustakil kabul etmekte Port Royal Logic'a borçludurlar. Sonradan John Wallis de bu şekli tabii saymıştır. (1991)³

Yeni mantıkçılar da bu şekle şiddetle çatmaktadırlar⁴. Dr. Zeki Necip Mahmud, dördüncü şekli kabul etmeyen çağdaş batı mantıkçılarına uyarak yazdığı el-Mantık el-Vazî adlı eserinde dördüncü şekle yer vermemiştir. Ancak dördüncü şeklin batı mantıkçıları tarafından kabul edilmediğine dair bazı nakillerde bulunmuştur. Bu da bazı batılıların tesirinde kalınarak Mısır'da yeni bir cereyanın temsilciliği olarak kabul edilmelidir.

Kıyasın bu dördüncü şekli, İslâm ve Batı mantıkçıları arasında benzeyen ve ayrılan tutumlara sebep olmuştur. İlk İslâm mantıkçıları bu şekli faydasız görmekle beraber onu tanıyorlardı. Filozof Kindi zamanında bu şekle ait bir risaleden bahsedilmektedir ki, bu sekizinci asra raslar. Oysa batı mantıkçı-larının bu şekilden haberdar olmaları Orta çağın sonunda 1480 civarında olmuştu. O zamana kadar bilinmediğini batılı mantıkçılar söylemektedir⁵. İlk mantıkçıları bunu faydasız ve gayri tabii bularak red etmişlerse de sonraki mantıkçılarda hâkim olmuş ve elimizde mevcut ve matbu mantık kitaplarının

1 N. R. Galen - 32-33.

2 Bak: Dr. Ali Sami, aynı eser 355.

Kant's Intraduction to Logic (London 1885) 66-67; N. R. Galen and -37.

3 N. R. Galen - 34-35, 38, Dr. Ali Sami, En-Neşşar, el-aMantık el-Surî, 347.

4 Dr. Ali Sami en-Neşş'ar, aynı eser 326, 355, 356. Bak: Dr. Zeki Necip Mahmud, El-Mantık el-Vazî, 261 vd.

5 N. R. Galen and the Syllogism 31.

hepsinde normalden uzak da olsa bir şekil olarak kabul edilmiş ve sonuç veren yolları açıklanmıştır. Batı mantıkçılarda hâkim olan görüş halâ bu şeklin faydasız ve gayri tabii olduğu görüşüdür. Günümüz mantıkçıların batı tesirinde bu dördüncü şekle karşı menfi tutum almağa başlayanları görülmektedir.

İslâm aleminde Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi büyük filozofların kabul etmedikleri ve doğru bulmadıkları halde kıyasın bu dördüncü şeklinin İslâm mantıkçılarınca kabul edilmesinin sebebini İbn Salah'ın (1090-1153) bu şekle dair yazmış olduğu esere hamletmenin yanlış olmayacağına kanıyız.

Bu eser, dördüncü şekle karşı ileri sürülen ve belki de sürülebilecek bazı itirazlara da karşı cevap teşkil edebileceği için onun tahlilini yapmamız ve bu şekil hakkında açık ve seçik bir fikir elde etmemize sebep olacaktır.

On ikinci asrın ilk yarısında yaşayan İbn Salah İran'da doğmuş, Bağdat'ta yetişmiş ve Matematik ve Astronomi'de ün yapmıştır. Bu arada burada ele alacağımız risaleyi yazmıştır. Bu eserin girişinde bir kaç önemli ip ucu vermektedir¹.

a) Farabi ve İbn Sina dahil mantıkçıların çoğunun bu şekli red ettiği.

b) Yakub b. İshak Kindiye talebelerinden birinin yanında Calinus'a ait dördüncü şekil hakkında bir risaleinin bulunduğunu söylemesi üzerine kendinin üç şekilden başkasının makul olmadığını söylemesi.

c) Calinus'un, Burhan ve İhsa ul Kıyasat adlı kitaplarında bu dördüncü şekli red ettiği ve İbn Nedim Fihristin'de saydığı Calinus'un bir çok kitabından ancak bir iki kitabı gördüğünü itiraf etmesi.

d) Denha rahibi diye tanınan birinin "Calinus'un dördüncü şekli" olarak işaretli bir makalesinin eline geçtiği.

e) Denha rahibinin makalesinin manasının bozuk olması, sonuç verecek şekilleri kısır göstermesi, birinci şekli iyi anlamaması kendisini bu makaleyi yazmağa sevkettiğini açıklamaktadır.

İbn Salah önce kıyasın şekillerini ortaya koymağa çalışıyor ve herkesin yaptığı gibi orta terimin iki öncüldeki, yerlerini tayin ederek şekilleri belirliyor.

1 Bu makaleyi N. R., "Galen and the Syllogism" adlı eserin sonunda İngilizce tercümesi ile neşretmiştir. İnceleyip yayımladığı arapça metninden tercüme etmemize izin veren Pittsburgh Üniversitesinin felsefe profesörü Sayın Nicholas Reschers'e teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliriz.

Orta terim iki öncülde birinde yüklem, diğesinde konu olması bir şekli belirtmeğe yeterli değildir. Orta terimin hangi öncülde ne olduğu kesin olarak belirtilmediği takdirde şekil meydana çıkmaz. Bunun için orta terim küçük önermede yüklem, büyüğünde konu olunca birinci şekil olur. küçük önermede konu büyüğünde yüklem olursa buna kendisi ikinci şekil diyor. Orta terim her ikisinde yüklem olursa üçüncü ve her iki öncülde konu olursa dördüncü şekil olur. Müellif her ne kadar şekillerin rakamlarını değiştirmiş ise de kendinden sonra gelenler ona uymamışlardır. Biz de gelenek haline gelen eski adlarına göre şekilleri adlandıracağız.

Birinci şeklin tanımında orta terimin iki öncülde birinde yüklem diğesinde konu olması sözü dördüncü şekle ihtiyaç bırakmamıştır. Sıra bu tanım her ikisini de içirmiştir. Bu tanıma uygun her ifade kendi aralarında netice verecek şekilde düzene konur tarzında bir görüşten hareket ederek dördüncü şekli bertaraf etmekteki gayretler bize göre de koyu bir Aristoculuğu yansıtmaktadır.

İbn Salah buna şöyle cevap vermektedir.

a) Eğer orta terimin bulunacağı iki öncül tayin edilmezse, bu durum mutlak, yani cins olur ve iki öncül tayin edilen durum onun türü yani nevi olur. Böylece birinci ve dördüncü aynı cinsin iki türü olur.

b) Eğer öncüllerin belirlenmesine ihtiyaç yoksa bu takdirde, birinci şekil için "büyük önermenin tümel, küçük önermenin olumlu olma" şartı gereksiz olur. Çünkü bu şart onu dördüncüden ayırmak için konmuştur, dördüncünün böyle bir şartı yoktur.

c) Birincinin bu şartı olmasa, onu ayırt etmek, birinci şekil olarak adlandırmak imkânsız olur. Öncülleri belirlenmemiş olmanın içinde hangisi olduğu bilinmez. Bu durumda dördüncü şekilde öncülleri belirli olmayanların arasına girmiş olur.

d) Eğer birinci şekli şartsız kabul edecek olursak, durumu öncüllerin (kemmiyet) nicelik bakımından olan bölünmesinin şu şekilde olmasına benzer.

İki öncül ya tümel olur veya tikel olur, ya da biri tikel diğeri tümel olur ki, üç kısma ayrılmış olur. Oysa bu yanlıştır, doğrusu şudur:

İki öncül, (1) ya tümel olur, (2) ya tikel olur, (3) ya büyük önerme tümel ve küçük önerme tikel olur, (4) ya da büyük önerme tikel ve küçük önerme tümel olur.

e) Öyleyse birleşimlerin netice vermesi için öncüllerin belirtilmesi gereklidir.

f) Birinci şekil ile dördüncüden müstağni kılınması doğru değildir. Çünkü, eğer istigna ilgayı gerektirmiş olsaydı, birinci şekil ile ikinci ve üçüncüden de istigna edilebilir ve bu duruma göre onların da lağvı gerekirdi. Öyleyse bu dördüncü şekilden istigna gerekmez.

Bundan sonra kıyasın dört şekline şâmil olan ortak şartları zikretmiştir. Onlar da üçtür.

1- İki olumsuz öncülden kıyas teşekkül etmez.

2- İki tikel öncülden de teşekkül etmez.

3- Küçük önerme olumsuz ve büyük önerme tikel olduğunda da kıyas teşekkül etmez.

Dördüncü şeklin diğerlerinden ayrıldığı yönler.

a) Dördüncü şekil, öncüllerinden birinin olumlu ve birinin de tümel olmasıyla birinci şekilden ayrılır. Birinci şekil bu şartla netice vermezken dördüncü şekil verir.

b) Tikel olumlu küçük önerme ile tümel olumlu büyük önerme arasında birlik yoktur. Bu onu birinci ve üçüncü şekilden ayırırken ikinci şekilde birleştirir. Çünkü ikinci şeklin şartı da iki öncülünün nitelik bakımından birbirine zıt olmasıdır.

c) Dördüncü şekil netice sayısı bakımından diğerlerinden ayrılır. Bu üç, birinci şekil dört ve ikinci ile üçüncü ikişer netice verir.

d) Netice veren birleşimlerin sayısına göre de dördüncü diğerlerinden ayrılır. Birinci, dört, ikinci, dört, üçüncü de altı, dördüncü de beştir¹.

İbn Salah, dördüncü şeklin birinciden sonra konmasına dair bazı deliller ileri sürmektedir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1- Dördüncü şekil birinci gibi aynı taksimden meydana gelmiştir. Birinci daha tabii olmakla birinciliği almışsa ikinciliği aynı bölümden olan dördüncünün alması gerekir.

2- Yukarda değinildiği gibi birinci ile dördüncü aynı cinsin türleridir. Yani her ikisi "iki öncülün belirtilmemesi" tabir edilen cinsin altında, bu iki

¹ Sonraki mantıklara göre sekizdir. Bk. Şemsiye, Burhan Gelenbevi. Buna aşağıda değineceğiz.

şeklin her iki öncülünün belirtilmesinin birer tür teşkil etmesinden ötürü bir cinsin iki türü birbirine başkalarından daha çok yakındırlar.

3) Aristo'nun, dört netice veren birinci şekle öncelik vermesi gibi, üç netice veren bu dördüncü şekle ikişer netice veren ikinci ve üçüncüye göre öncelik vermek gerekir.

4- Dördüncü şeklin iki öncülünün evrilmeğe muhtaç olduğu ikinci ve üçüncünün birer öncülünün evrilmeğe muhtaç olması dördüncü şekli ikincilikten geriye atamaz. Zira dördüncü şeklin iki öncülünün evrilmesine karşılık ikinci ve üçüncünün birer öncülü ile neticelerinin evrilmeğe muhtaç olması denkleşmeyi sağlar.

5- Dördüncü şekil içinde ispatlama yalnız evirme ile yapılır. Oysa ikinci şeklin dördüncü birleşimi ve üçüncü şeklin altıncı birleşimi evirmekle değil, ancak kıyası hulfî ile ispatlanabilir. Evirme kıyas hulfî'den daha tabii olduğuna göre de dördüncü şekil öncülük kazanır.

Şimdi her bir şeklin verdiği ve vermediği neticeleri görelim:

Birinci Şeklin Netice Verdiği Birleşimler

(x) Bu işaret netice vermiyenleri gösterir

	1- Küçüğü	Tümel olumlu	Büyüğü	Tümel olumlu
x	2-	"	"	Olumsuz
x	3-	"	"	"
	4-	"	"	olumlu
x	5-	"	Tükel	Olumlu
x	6-	"	"	Olumsuz
x	7-	"	"	Olumsuz
x	8-	"	"	Olumlu
x	9-	"	Tümel	Olumlu
x	10-	"	"	Olumsuz
x	11-	"	"	Olumlu
x	12-	"	"	Olumsuz
	13-	"	Tikel	Olumlu
x	14-	"	"	Olumsuz
	15-	"	"	Olumlu
x	16-	"	"	Olumsuz

Netice vermeyen dört şekle şamil üç umumî şarta göre

- 1) İki tikel : 5, 6, 7, 8,
- 2) İki olumsuz : 2, 10, 14
- 3) (Olumsuz) küçük önerme ile (tikel) büyüğü: 12, netice vermez

Birinci şeklin özel şartları

- 1- Küçüğü olumlu olmasına göre : 3, 16 çıkar
- 2- Büyüğü tümel olmasına göre : 9, 11 çıkar

Buna göre, birinci şekilden: 1, 4, 13, 15 netice verir.

İkinci Şeklin Netice Verdiği Birleşimler

Netice vermeyen dört şekle şamil üç umumi şarta göre

x	1-	İki tikel	: 5, 6, 7, 8			
x	2-	İki Olumsuz	: 2, 10, 14			
x	3-	Küçüğü olumsuz,	büyüğü tikel:	12,	netice vermez	
x	1-	Küçüğü Tümel Olumlu,	Büyüğü Tümel	Olumlu		
x	2-	" " Olumsuz	" "	Olumsuz		
	3-	" " Olumsuz	" "	Olumlu		
	4-	" " Olumlu	" "	Olumsuz		
x	5-	" Tikel Olumlu	" Tikel	Olumlu		
x	6-	" " Olumsuz	" "	Olumsuz		
x	7-	" " Olumlu	" "	Olumsuz		
x	8-	" " Olumsuz	" "	Olumlu		
x	9-	" Tümel Olumlu	" "	Olumsuz		
x	10-	" " Olumsuz	" "	Olumsuz		
x	11-	" " Olumlu	" "	Olumsuz		
x	12-	" " Olumsuz	" "	Olumlu		
x	13-	" Tikel Olumlu	" "	Olumlu		
	14-	" " Olumsuz	" Tümel	Olumsuz		
	15-	" " Olumlu	" "	Olumsuz		
x	16-	" " Olumsuz	" "	Olumlu		

İkinci Şeklin Özel Şartları

- 1- Büyük Önermenin Tümel olmasına göre: 9, 11, çıkar.
- 2- İki öncülün nitelik (Olumlu - Olumsuz) bakımından birbirine muhalif olmalarına göre: 1, 13. çıkar.

Geri kalan: 3, 4, 14, 15, netice verir.

Üçüncü Şeklin Netice Veren Birleşimleri

Netice vermeyen dört şekle şamil üç umumi şarta göre

- x 1- İki tikel : 5, 6, 7, 8,
 x 2- İki Olumsuz : 2, 10, 14
 x 3- Küçüğü Olumsuz, büyüğü tikel : 12, netice vermez.

	1- Küçüğü Tümel	Olumlu	Büyüğü Tümel	Olumlu	
x	2-	" "	Olumsuz	" "	Olumsuz
x	3-	" "	Olumsuz	" "	Olumlu
	4-	" "	Olumlu	" "	Olumsuz
x	5-	" Tikel	Olumlu	" Tikel	Olumlu
x	6-	" "	Olumsuz	" "	Olumsuz
x	7-	" "	Olumlu	" "	Olumsuz
x	8-	" "	Olumsuz	" "	Olumlu
	9-	" Tümel	Olumlu	" "	Olumlu
x	10-	" "	Olumsuz	" "	Olumsuz
	11-	" "	Olumlu	" "	Olumsuz
x	12-	" "	Olumsuz	" "	Olumlu
	13-	" Tikel	Olumlu	" "	Olumlu
x	14-	" "	Olumsuz	" Tümel	Olumsuz
	15-	" "	Olumlu	" "	Olumsuz
x	16-	" "	Olumsuz	" "	Olumlu

Üçüncü şeklin özel şartları

- 1- Küçük önerme olumlu, 3, 16.

Geri kalan: 1, 4, 9, 11, 13, 15, netice verir.

Dördüncü Şeklin Netice Veren Birleşimleri

Netice vermeyen dört şekle şamil üç umumi şarta göre

- x 1- İki tikel olan : 5, 6, 7, 8
 x 2- İki olumsuz olan : 2, 10, 14.
 x 3- Küçüğü olumsuz, büyüğü tikel olan: 12, netice vermez.

	1- Küçüğü	Tümel Olumlu	Büyüğü	Tümel Olumlu
x	2-	"	"	Olumsuz
	3-	"	"	Olumsuz
	4-	"	"	Olumlu
x	5-	Tikel	"	Tikel Olumlu
x	6-	"	"	Olumsuz
x	7-	"	"	Olumsuz
x	8-	"	"	Olumlu
	9-	Tümel	"	Tümel Olumlu
x	10-	"	"	Olumsuz
x	11-	"	"	Olumsuz
x	12-	"	"	Olumlu
x	13-	Tikel	"	Tikel Olumlu
x	14-	"	"	Tümel Olumsuz
	15-	"	"	Olumsuz
x	16-	"	"	Olumlu

Dördüncü şeklin özel şartları

- 1- İki öncülden birinin tikel olumsuz olmasına göre: 11, 16
- 2- Küçüğü tikel olumlu ve büyüğü tümel olumlu olmasına göre: 13 netice vermez.

İbn Salah, bundan sonra dördüncü şeklin netice veren beş birleşimi ile netice vermeyen onbir birleşiminin misallerini teker teker verip tatbikat ile doğru ve yanlış olanlarını gösteriyor.

Fakat biz burada sonraki mantıkçıların dördüncü şeklin netice veren birleşimlerine değinmeden geçemeyeceğiz.

Kazvini (1220-1276 ? 1292) mutakademinin dördüncü şeklin netice veren birleşimlerini beşe inhisar ettirmeleri, bu şekli yalnız basit ölçülerde hesaba katmalarından doğduğunu ve kendisi, sonradan üç birleşimin daha ortaya çıkacağını ve bunu ancak iki hasseden birinin olumsuz olarak onlara katılması ile meydana gelebileceğini açıklamış ve böylece aradaki ihtilafın da kalkacağını ileri sürmüştür¹. Buradaki hasseden maksad cüziyei hasse'dir. Bu da ancak maşruta-ı hasse, urfiye-i hasse olmak üzere evrildiği zaman olur², demektedir.

1 Şuruh Şemsiye 2/209

2 Aynı eser 2/210.

EBUL-FUTUH b. MUHAMMED b. EL SURA
b. AL-SALAH

Yüklemlî Kıyas Şekillerinden Dördüncü
Şekle Dair (x)

76 122b

Acıyan ve acıyıcı olan Tanrı adıyla, Tanrının Yardımıyla

Bilgin Ebul-Futuh Ahmed b. Muhammed b. al-Sura (b. el-Salah) – Tanrının rahmeti ona olsun- ın yüklemlî tasım şekillerinden Calinusa atfedilen dördüncü şekle dair makalesinde şöyle dedi:

53

Mantıkçıların çoğunun bu şekli attığını ve onun hakkında münaakaşayı reddettiğini görüyoruz, öyle ki İlk Analitiklere (Tasım) yapılan büyük şerh kitaplarının pek azı hariç tutulursa onu anmaktan tamamen kaçındıklarını da görüyoruz. Bu hariç tutulan risaleler bile tabiiikten uzak olmasına dayanarak ona sadece dokunup bırakmıştır. Aynımsı İbn Sinanın Kitab al-Şifa adında telif ettiği büyük eserinin, Kıyas kitabının ikinci (Makale) bölümünün dördüncü faslında bulunmaktadır. Bir kısmı da onu tamamen reddeder ve (şekillerin) bölünmelerinin bunu gerektirmediğini söyler; meselâ Ebul-Ferec b. Tayyibın Kıyas kitabına yazdığı şerhte de böyledir. O. Calinusu tenkid eder ve sadece tıpta mümtaz olmasına rağmen mantıkta kuvvetli olmadığını ileri sürerek onu, hiçbir delile dayanmadan, yanılmakla suçlar.

Ahmed b. Tayyib Sarahsi, Kıyas kitabının özetinde birinin, hocası Yakub b. Ishak Kindiye Calinusun bu hususta Süryanca bir risalesi olduğunu zikrettiğini nakletmiştir. Fakat, Kindi bu (şekli) inkâr etti ve aklı bölümlemenin ancak üç şekilden başkasını gerektirmediğini ifade etti ve böylece dördüncü bir şekil tanımamıştır. Ve Ebu Nasr Farabinin bu şeklin durumuna ve reddine dair benim görmediğim bir sözü olduğu nakledilmektedir. Bu şekli anmış olan

(x) Yukarda belirttiğimiz gibi bu tercüme, Nicholas Rescher'in yazdığı "Galen and The Syllogism" adlı eserde İngilizce tercümesi ile neşrettiği ve Amerikada "Pittsburgh Üniversitesiince 1966 yılında basılmış bulunan eserden Türkçeye çevrilmiştir. (122b) sonunda a veya b bulunan yandaki rakamlar Ayasofya Kütüphanesinde 4830 nolu yazmadaki varakları, (76) rakamı ile başlayan rakamlar matbudaki sayfayı ve (53) gibi rakamlarda İngilizce tercümesinin başlangıç sayfasını göstermektedir.

gördüğümüz kitaplar işte bunlardır. Bize kadar gelen geri kalan, Aristonun, İskenderin, Porfirüsün ve diğer eski ve yenilerin kitap ve şerhlerine gelince, bunu zikrettiklerini görmedik, fakat onların hepsi şekilleri böldüklerinde onu üçe bölüyor ve dördüncü olmadığına açıkça (kesinlikle) hükmediyorlar. Calinusun da “Burhan Kitabı”nın dokuzuncu makalesinde aynı şeyi yaptığını görüyoruz. Zira yüklemli şekilleri üçe ayırıyor ve dördüncüsü olmadığını kesinlikle söylüyor; aynı şeyi yine kendisi “Kıyasların Sayımı” kitabında yapmıştır. Bununla beraber Fihrist, büyük miktarda kitaptan bahsetmiş olmasına rağmen Calinusa nisbet edilen kitaplar arasında bu ikiden başkasını görmedik. Fakat Dinha papazı olarak tanınan bir adam tarafından “Calinusun dördüncü şekli” diye ad verilen bir makalesi bize kadar gelmiş bulunmaktadır.

54 Biz onu gözden geçirince şeklin şartları (ve) birleşimlerini
 123a (mod) saymaktaki mananın bozukluğunu / ve bunların bazısını /
 77 kısır kıldığını ve bu (dördüncü şeklin irca edildiği birinci şekli
 eksik anladığını gördük. Bunu anlayınca biz, bu şekli ve mu-
 teber şartlarını ve bilinen üç şekle benzeyişlerini ve ayrılığını, onlar-
 dan ayrıldığı farkları araştırdık. Teker teker onların bileşimlerinin
 (mod) sayımını yaptık ve onlardan sonuç vereceklerin delilini gös-
 terdik ve sonuç veremeyecekleri açıkladık ve bunun esaslarını gös-
 terdik. İşte şimdi buna başlıyoruz.

Deriz ki; orta terim 1) tasımın iki öncülünden birinde yüklem, diğerinde konu olur. İşte böyle olursa, orta terim a) ya küçük önermede yüklem ve büyüğünde konu olur ve buna birinci şekil denir veya b) küçük önermede konu ve büyük önermede yüklem olur ve buna ilâve dördüncü şekil denir ki bizce bu, sırada ikinci olmalıdır, aşağıda bunu tartışacağız. Ya da 2) Ortaterim her iki öncülde de yüklem olur. İşte bu ikinci şekildir, fakat bizim şekilleri sıralamamıza göre bu üçüncü şekil olmalıdır. Veya 3) (Öncüllerin) her ikisinde de konu olur ve bu eski sıraya göre üçüncü (şekil) ve bizim görüşümüze göre dördüncü olur.

Eğer bir muariz çıkar da “Orta terim iki öncülde birinde yüklem, diğerinde konu olma” sözü birinci şekilde zaten meydana gelmiştir, bu dördüncü şekil fazlalıktır, derse, biz bu muariza deriz: Hayatıma yemin olsun ki (pek değişik) iki bölüm onun içine girer; şu şartla ki birinci şekil orta terimi belirtmeden iki öncülde birinde

yüklem ve diğerinde konu olması demek değildir, fakat iki öncülden her biri tayin edilmelidir. İki öncülü tayin edilen böylece, öncülleri belirtilmeyen (mutlak olan) için bir tür gibi olur. Eğer iki öncülü belirtilmemiş (mutlak) olarak alırsak, / birinci şekilde büyük önermenin tümel (külliye), küçük önermenin olumlu olma şartlarının bulunduğunu söylememiz doğru olmaz, çünkü bu dördüncü artık şekilde biz bu şarta muhtaç değiliz ve bu (dördüncü şekil) aynı zamanda öncülleri belirtilmemiş olanların altına girmiş olur¹.

Bir kimsenin basit cisimleri iki türe, ağır (çekimli) ve gök cisimlerine ayırdığını farzet ve hareketin doğru veya devri olduğunu söyleyerek bunu gösterirse, ve devri ise göksel (feleki), doğru ise ağırdır, çünkü, ağır merkeze doğru hat üzerinde hareket eder, dersen, biz buna cevaben deriz ki: Eğer sen ağır olanı merkeze doğru bir hareket olarak belirtmeden sadece doğru bir çizgi üzerinde hareket eden olduğunu ileri sürersen cisimlerin iki tür olması doğru olur. Fakat bu (hareket)i merkeze doğru bir hareket olarak tasrih edersen, bölümlenmeden üçüncü tür bir (hareket) doğar, yani merkezden (çevreye) bir hareket ve bu suretle basit cisimler iki değil üç olmuş olur. Gökcisim (feleki), ağır / ve hafif. Mamafih hafif ve ağır gök cismin kasımî olan doğru hareketin iki türü² ise, aynı şekilde biz şekillerin türlerinin miktarının dört olmasını da söyleyeceğiz: Çünkü, İki öncül 1) ya tümel olur, 2) veya ikisi de tikel (cüzî) olur, 3) ya da büyük önerme tümel ve küçük önerme (cüzî) tikel olur, 4) veyahut, büyük önerme tikel (cüzî), küçük önerme tümel olur. Bu dört türün (yalnız) üç olduğunu söylememiz doğru değildir / . Zira biz onları şu şekilde ele alırsak bölme bunu gerektirir. İki öncül ya tümeldir veya ikisi de tikeldir. Ya da biri tümel öbürü tikeldir. Neticede biz bu ifadeyi şartsız kabul etmiş oluruz.

Böylece, biz, netice verecekleri tayin ederek türlerin sayımına başlarız ve diğerlerini bırakırız. Çünkü, o zaten tayin etmiş olduğumuz iki türden biri bir cinsin içinde bulunmaktadır. Bu şekli, (kıyas)

1 Eğer bu öncüler ayırd edilmemişse dördüncü şeklin tasımları birinci şeklinkinden böylece ayrılarak gösterilen şart (tenkih edilmemiş) ilk şekle ait değildir.

2 Bu konunun daha geniş münakaşası için bak: N. Reseher ve H. Khatchoudrian "Cök küresinin farkına dair Kindinin risalesi" "Al - Kindi's Treatise on the Distinctiveness of the Celestial Sphere" Islamic Studies V: 4/65, 46-54.

tasım bakımından diğer üç şekilden ayıran bu (sayım)dır. Kendisinin netice veren şartlarında ve diğerlerinin şartlarından ayrılmasına gelince, dört şekle ortak olan şeyler ve ayrıldıkları şeylerin açıklanması vasıtasıyla açıklığa kavuşacaktır.

Dört şeklin (netice verecek) hepsine ortak belli şartları olduğunu ki, dört birleşimden (mood) her hangi birinin hazır olmasından netice vermediklerini söyleyebiliriz. Daha doğrusu, onlar her birine has şartlarla ayrılırlar. Dört şeklin ortaklaştığı bu şartlar 1) iki olumsuz (öncülden) tasım olmayacağı, 2) iki tikelden, ve 3) küçük önerme olumsuz ve büyük önerme tikel olduğu¹ zamanda (netice vermemesi) dir.

Dört şeklin ayrıştıkları şartlara gelince, birinci şekil küçük önermenin olumlu ve büyük önermenin tümel olmasını gerektirir. Ve bu ilâve (dördüncü) şekil öncüllerden birinin olumlu ve diğerinin tümel olmasını gerektirir, yani ikisinden biri tikel olumsuz olmayabilir. Ve onun (dördüncü şeklin) ikinci (özel) şartı, olumlu tikel küçük önerme ile olumlu tümel büyük önermenin birleşmemesidir².

Bu iki şartla, şartlar yönünden dördüncü öbür üç şekilden ayrılır.

I- Birinci şart ile birinci şekilden ayrılması açıktır. Bu böyledir, çünkü eğer (meselâ dördüncü şekil) birinci şekildeki gibi öncüllerden birinin olumsuz tikel olmamasında (birinci şekle) ortak olursa, o, iki öncülden biri yani küçük önermenin olumlu ve büyük önermenin tümel olarak taayyün etmesi gereken birinci şekilden ayrılır³.

Bu (dördüncü) şekil için (onun netice verecek şartlarına ilâve olarak) netice verecek mutlak ve belirsiz iki şart kabul ettik.

57

(1) Birincisi: İster küçük ister büyük önerme olsun (öncüllerden) birinin olumlu ve (2) ikinci şart, hangisi olursa olsun (öncüllerden birinin) de tümel olmasıdır. Ve bu esas üzerine dördüncü şekil, bu birleşimin netice vermediği birinci şekildeki (duruma) zıt olarak, büyük önermenin tikel olumlu ve küçük önermenin tümel olumlu olmasından ötürü netice verir.

1 Bu kaidelerin doğru olduğunu düşünmek zorunlu olmayabilir.

2 İkinci ve üçüncü şekillerin özel şartları ilerde 126 a 16 da ele alınacaktır.

3 Bu tayin etme işi yukarıda dördüncü şekil için yapılmamış ve yapılması gerekmez.

124a Ve bu (birinci) şartla, bu (dördüncü şekil) diğer iki şekilden ayrılır. Çünkü, ikinci şeklin küçük önermesi tikel olumsuz olan (netice veren bir tasımı vardır), yani onun netice veren dördüncü birleşimi ve üçüncü şeklin netice veren altıncı birleşimine örnek olacak büyük önermesi tikel olumsuz (netice verecek bir tasımı) vardır.

II- Bu (dördüncü) ilâve şekil için bir şart olarak ileri sürdüğümüz ikinci şarta gelince, tikel olumlu küçük önerme ile tümel olumlu büyük önerme arasında bir birlik olmadığıdır. Bu onu, birinci ve üçüncü şekilden ayırır; ve onu ikinci (şekle şamil olan bir şeye) ortak kılar. Zira ikinci (şekil) bunu gerektirir. Çünkü onun şartı iki öncülünün nitelik bakımından birbirine muhalif olmasıdır.

79 III- Bu (dördüncü) şekil ile diğer şekiller arasındaki üçüncü farka gelince, bu neticesine göredir / ve o da şudur:

58 Birinci şekil dört netice verir. Yani, tümel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumlu, tikel olumsuz. İkinci şekil iki netice verir, yani tümel olumsuz ve tikel olumsuz; çünkü bu asla olumlu netice vermez. Üçüncü şekil iki netice verir, yani tikel olumlu ve tikel olumsuz ve asla tümel netice vermez. Ama bu (dördüncü) şekil üç netice verir: Tümel olumsuz, tikel olumsuz ve tikel olumlu. Bu (dördüncü şekil) birinci şekilden / birinci şeklin tümel olumlu (netice) vermesi ve bu şeklin asla aynı neticeyi vermemesi bakımından ayrılır. İkinciden de farklıdır, çünkü ikinci asla olumlu netice vermez ve bu şekil tikel olumluyu verir. Aynı zamanda üçüncü şekilden de ayrıdır. Çünkü üçüncü şekil asla tümel netice vermez. Bu şekil ise tümel olumlu verir.

IV- Bu dördüncü şekil ile diğer şekiller arasındaki dördüncü farka gelince bu, (netice) veren birleşimlerin sayısına göredir. Bu şeklin netice veren birleşimlerinin sayısı beştir, fakat birinci şekilde dört, ikinci şekilde dört ve üçüncü şekilde ise altıdır.

Bu dördüncü şekli birinci şekilden sonra koymanın gerektiğine (ve bu suretle geleneksel ikinci ve üçüncü şekilden önce gelmesine) gelince, bu iki şekilde gösterilebilir.

I- Bu ikinin birincisi, dördüncü şeklin birinci gibi aynı taksimden meydana gelmiş olmasıdır. Yani, orta terimden birinin öncüllerden birinde konu diğerinde yüklem olmasıdır. Fakat bu (birinci

59 şekil) o (dördüncü) şekilden , tabiliğe daha uygun olması bakımından üstündür (daha tabiidir). O (birinci şekil) ispatlanmağa muhtaç değildir. (Zira apaçıktır) fakat bu (dördüncü şekil) ispatlanmaktan müstağni olamaz. Bu suretle birinci (şekil) kendisine zorunlu olan öncelik hususunda ondan önce gelir. İkincisi, (dördüncü şekil) aynı taksimin türleri olarak birinciden sonra gelir; zira bu şekilde ve birincide hüküm aynı taksimin iki türüne verilen hükümdür. Ve diğer iki şekil bu ikisi ile birlikte hüküm giyerler, daha doğrusu, ilâve dördüncü şekil ve birincinin (aynı) cinsin (tek ve aynı) iki türüne hükmedilmiş olur.¹ Tür, / cinsinin bir bölümünden (aynı bölümün) diğer türüne daha çok yakındır. Bunun misali şudur: İnsan (canlı cinsin mesela hayvanın aynı) bölümü içinde olan at'a, cinsinin (başka) bir bölümü olan bitkiden daha yakındır, bu hayvan (cinsi mesela canlı cins) tir. İşte, bu, bu şeklin birinciye göre ikinci konulmasını gerektiren yollardan biridir.

124b

II- Bu (dördüncü) ilâve şeklin diğer ikisine (iki ile üç) / üstün olmasının ikinci yolu onun tarafından verilen neticelerin sayısı bakımındandır. Bunun sebebi onun (dördüncü şeklin) üç netice vermesidir; yani tümel olumsuz, tikel olumlu ve tikel olumsuz: (Ama) diğer iki şekil yalnız iki netice verir, yani ikinci yalnız tümel olumsuz ve tikel olumsuz, üçüncüsü ise tikel olumlu ve tikel olumsuz. Ve tam, filozofun (Aristo) dört netice verdiğiinden birinci şekle diğer iki şekilden üstün öncelik vermesi gibi, aynı şekilde sen de ona uyarak üç netice veren bu şekle diğerlerine göre öncelik vermen gerekir, çünkü o kendi neticelerinde diğer iki şeklin neticelerinin (tam) toplamını içermektedir². Eğer bu şekil diğer iki şekilden sonraya konması gerekir, çünkü tabiiyetten daha uzaktır (daha çok gayrı tabiidir), çünkü bazı birleşimin (mood) netice vermesi için bir evirmeye,

1 Buradaki münakaşanın aşağıya sınıflama şeması halinde gösterilmesi uygun olur.

2 İkinci şeklin E ve O sonuçları, üçüncü şeklin I, O sonuçları, dördüncü şeklin E. I. ve O üç sonucu vardır.

80 yani her iki öncülün evirmesini gerektirir, oysa (diğer) iki/şekil her iki öncülün evrilmesini gerektirmez, denirse, biz de deriz ki, onun birinci şekle indirilmesi için iki evrimi gerektirmesi, onu bu iki şekilden (ikinci ve üçüncü) sonraya koymaya zorlamaz, zira bu iki şekilde de evrilğe, yani iki öncülünden birinin evrimine ya da neticenin evrimine ihtiyaç vardır. Nitekim, küçük önermesi evrilen ikinci şeklin ikinci birleşiminde (durum böyledir), yani neticenin evrilmesini gerektiren tümel olumlu büyük önerme ve tümel olumsuz küçük önermeden meydana gelen birleşim (mood)¹ / ve üçüncü şekilde de bunun gibi olup birleşimlerinin birinde büyük önermenin, yani büyük önermesi tümel olumlu ve küçük önermesi tikel olumlu olan dördüncü birleşimin de evrimine ihtiyaç olursa, neticenin evrimini gerektirir².

Bu iki şekil -ikinci ve üçüncü- (öncelik terazisinde) ilâve (dördüncü) şekilden kendilerine has bazı şeylerle daha uzaktırlar, onların ikisinden her biri birinci şekle çevrilmekle değil ancak kıyas hulfî ile ispat edilebilir; nitekim, büyük önermesi tümel olumlu ve küçük önermesi tikel olumsuz olan ikinci şeklin dördüncü birleşimi böyledir³. Ve küçük önermesi tümel olumlu, büyük önermesi tikel olumsuz olan üçüncü şeklin altıncı birleşimi de böyledir⁴. Ama, bu ilâve dördüncü şeklin çeşitleri içinde hulf ile ispatlanmayı gerektiren bir birleşim yoktur, yalnız hepsi evirme ile ispatlanabilir. Meşhurdur ki, kıyas hulf ile olan ispat, evirme ile olan ispattan daha uzak ve daha çok gayri tabiidir.

61 Bu (dördüncü) şekil, bir kaç birleşiminde üç evrimi gerektirir, yani iki öncülden her birinin ve onun neticesinin evrimi bundan ötürü (aşağı) mertebededir denirse, biz de deriz ki, bu şeklin netice veren birleşimleri içinde, aşağıda gösterileceği gibi üç evrimi gerektiren bir birleşim yoktur. Meselâ, üçüncü ve beşinci birleşimler neticenin evrimini gerektirmezler⁵. Ne zaman netice evrilirse

1 AEE-2 (Camestres) neticenin ve küçük önermenin evrimi ile EAE-1 (Celarent)e çevrilir.

2 AII-3 (Datisi) küçük öncül vasıtasıyla (netice ile değil) AII-I (Darii)e çevrilir.

3 AOO-2 (Baroko) evirmekle kıyasın birinci şekline döndürülemez. Ancak biz, büyük önermeyi neticenin zıddı ile birleştirirsek. Biz AAA-1 (Barbara) kıyası vasıtasıyla büyük öncülün zıddını elde ederiz.

4 OAO-3 (Bokardo) evirme ile birinci kıyas şekline çevrilemez. Fakat biz, küçük önermeyi neticenin zıddı ile birleştirirsek, AAA-1 (Barbara) kıyasıyla büyük öncülün zıddını elde ederiz.

5 Adı geçen birleşimler EAO-4 (Fesapo) ve EIO-4 (Fresison) dur. Tafsilat için aşağıya bak.

125a

iki öncülden birinin evrilmesi asla gerekmez, nerde kaldı ki ikisi değişmiş olsun, çünkü neticenin evrimi iki öncülün tertibini değiştirir. / Bu şekilde (öncüller) değiştirilirse, yani bu iki öncülden birini diğerinin yerine koyarsak, ikinci ve üçüncü şekildeki duruma zıt olan iki öncülün hiç bir öncülüne muhtaç olmayız. Bu iki şekilde öncüllerin tertibinde bir değişme olan birleşimlerin her ikisinde iki öncülden biri evrilir¹.

Birinci şekil ile bu (dördüncü) şekilden müstağni kalınır denirse, deriz ki, Birinci Tahlil (Prior Analytics = Tasım) kitabında açıklanmış olduğuna göre birinci şekil ile diğer iki şekilden de müstağni olunabilir. Eğer istığna ilgayı gerektirseydi bu iki şeklin de ilgası gerekirdi. Mamafih, bu (netice) kabule şayan değildir. Fakat mümkün olduğu kadar bizim her meselede bölümleri tasnif etmemiz, saymamız ve tartışmamız gerekir. Bu noktadan bu mesele hakkında söylememiz gereken şey bundan ibarettir.

Şimdi bu (dördüncü) şeklin (netice verecek) şartlarını anlatalım.

81

Bu şeklin/diğer üç şekille ortaklaştığı (belli) şartları olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar: (I) Bu dört şekilde iki olumsuz bir araya gelince, 2) veya iki tikel birleştiğinde, ya da 3) küçük önermenin olumsuz ve büyük önermenin tikel olması halinde (netice verecek kıyas) tasımın teşekkül etmemesidir.

62

(Daha doğrusu) bu (dördüncü) şeklin birinci şekille beraber (umumi olmaktan çok özel) şartı vardır, nitekim diğer iki şeklin her biri ile birinci şekil arasında umumiyetle tek şart vardır. Ve bu (dördüncü) şekil ile birinci şeklin ortak olduğu şart iki öncülden birinin tikel olumsuz olmamasıdır. / Bu şartın aynısı, küçük önermenin olumlu ve büyük önermenin tümel olmasının şart koşulması birinci şekilde gereklidir. Fakat diğer iki şekle gelince, onların her birinde, tikel olumsuz olan bir öncül (ile netice veren bir tasım) bulunur².

Birinci ve diğer iki şeklin her birine şamil olan şarta gelince, onların şöyle olduğunu görürüz: İkinci şeklin büyük önermesinin

1 Bu AEE-2 (Camestres) EAE-1 (Celarent) e çevrilir. Eğer neticesi ve küçük önermesi evrilmiş ve öncüller değiştirilmişse, ve eğer neticesi ve büyük önermesi çevrilmiş ve öncüller değiştirilmişse, IAI-3 (Disamis), AII-I (Darii) e çevrilir.

2 AOO-2 (Baroko) ikinci şekilde, üçüncü şekilde OAO-3 (Bokardo)

tümel olması gerekir, nitekim bu, birinci şeklin büyük önermesi için şart kılınmıştı. Üçüncü şeklin küçük önermesinin olumlu olması gereklidir, nitekim bu, birinci şeklin küçük önermesi için şart kılınmıştı. Ve tamamen birinci şeklin her iki öncülüne umumi olan, yani hiç biri tikel olumlu olamaz, bir şart bulunması gibi bu (şart) ilâve (dördüncü) şeklin iki öncülüne şamildir. Ve nitekim birinci şeklin büyük öncülünün özel niteliği olan bir şartın bulunması yani tümel olması gibi bu, ikinci (şeklin) büyük önermesi için özel bir niteliklidir. Ve tamamen (birinci şeklin) küçük önermesinin özel niteliği olan bir şart, yani olumlu olması, gibi bu, üçüncü şeklin küçük önermesi için özel bir niteliklidir.

Bu ilâve (dördüncü) şeklin özel niteliği olan şarta gelince, küçük önermesi tümel olumlu ve büyük önermesi tümel olumlu olan birleşimler, bir araya gelmezler, diğer üç şeklin değil, ikinci şeklin özel bir şartı vardır, bu da öncüllerin keyfiyet bakımından birbirine zıt olmasıdır.

125b Üçüncü şekle gelince, o, özel olarak (yalnız) tek bir şartla nitelenmez. Bunun böyle oluşu, iki şartı olduğu, bu iki şartın biri/küçük önermenin olumlu ve diğer şartın da kendisinde tümel bir öncülün bulunması olarak ileri sürülürse, (biz cevap olarak) bu (ikinci) şart, onun (üçüncü şekil) için özel bir nitelik değildir, 63 deriz. Doğrusu son zikredilen / şart özel olarak onu nitelemez, fakat bütün dört şekle şamil olan şeyi ihtiva eder, yani iki tikelden meydana gelmiş tasım netice vermez.

Bundan ötürü, bütün dört şeklin genel şartlarından artık olarak üçüncü şekil için bir şart olduğunu kastediyoruz, netice veren tarzları diğer şekillere mukabil çok olup altıdır, çünkü onların netice veren birleşimleri bundan azdır.

Birinci şekilde niçin netice veren dört birleşimin, ikincisinde de dört birleşim, üçüncüsünde altı birleşim ve ilâve (dördüncü) şekilde beş birleşimin bulunduğu gelince, şimdi bunun, bu şartlardan zorunlu olarak meydana gelen bir şey olduğunu göstereceğiz. Çünkü, uygun bölmenin gerektirdiğine göre şekillerin her birindeki birleşimlerin sayısı (toplam olarak) o, altı birleşimdir, yani öncülleri, niceliği (kemiyet) bildirilerek belirtilmiştir. Ama biz belirsiz niceliği (muhmele) olan önermeleri de yekûna katacak olursak o zaman

82

otuz altı birleşim meydana gelecektir¹. Mamafih belirsiz nicelikli önermenin tam tikel önerme gibi gücü vardır, zira tümel olduğu ve tikel olduğu belirtilmiş değildir. / Böylece tümel olup olmadığı şüphe vardır, fakat tikeli elde etmesi kesindir, (zorunlu olarak) tüme şamil olan, teke de şamil olduğundan tikeli belirsizin yerine koyduk.

Bu da gösteriyor ki, bölme, aşağıda gelececeği gibi nicelik bakımından on altı birleşime götüren belli (tasımları) gerektirir:

64

İki öncül ya birlikte tümel veya birlikte tikel olurlar, ya da biri tümel ve biri tikel yahut da biri tikel ve biri tümel olurlar. Bunlar dört birleşimdir. Bu birleşimlerden her biri dört birleşim olabilir, yani her iki (öncül) / birlikte olumsuz veya birlikte olumlu ya da olumlu-olumsuz ve olumsuz-olumlu olurlar. Bu suretle diğer bu dört birleşim ilk (dört) birleşim ile çarpılırsa, bundan on altı birleşim çıkar.

Bunlardan dördü tümeldir. Bunlar da şunlardır:

- 1- İki tümel olumlu
- 2- İki tümel olumsuz
- 3- Tümel olumlu (büyük önerme) ve tümel olumsuz (küçük önerme)
- 4- Tümel olumsuz (büyük önerme) ve tümel olumlu (küçük önerme)

Bu üstteki dörtle sekize varan diğer dördü tikel olan şunlardır:

- 5- İki tikel olumlu
- 6- İki tikel olumsuz
- 7- Tikel olumlu (küçük önerme) ve tikel olumsuz (büyük önerme)
- 8- Tikel olumsuz (küçük önerme) ve tikel olumlu (büyük önerme)

Tümel küçük önerme ile tikel büyük önermeden (meydana gelen) diğer dördü ile bunlar oniki olur. Onlar da aşağıdadır:

¹ Eğer belirsiz nicelikleri, olumlu ve olumsuz önermeleri A, E, I, ve O dört kategoriye eklersek, iki öncül $4 \times 4 = 16$ değil, fakat $6 \times 6 = 36$ birleşim meydana getirir.

- 9- Tümel olumlu (küçük önerme) ve tikel olumlu (büyük önerme)
- 10- Tümel olumsuz (küçük önerme) ve tikel olumsuz (büyük önerme)
- 11- Tümel olumlu (küçük önerme) ve tikel olumsuz (büyük önerme)
- 12- Tümel olumsuz (küçük önerme) ve tikel olumlu (büyük önerme).

126a

Küçük önermesi tikel ve büyük önermesi tümel olan iki öncülden meydana gelen diğer dört birleşimler zikredilen birleşimlerin yekünü ile top yekün onaltı birleşime çıkar. Bunlar da şunlardır:

- 13- Tikel olumlu (küçük önerme) ve tümel olumlu (büyük önerme)
- 14- Tikel olumsuz (küçük önerme) ve tümel olumsuz (büyük önerme)
- 15- Tikel olumlu (küçük önerme) ve tümel olumsuz (büyük önerme)
- 16- Tikel olumsuz (küçük önerme) ve tümel olumlu (büyük önerme)¹.

65

/Bu onaltı birleşim öyledir ki, bunların sekizi dört şeklin tümüne koşulan (netice vermenin) üç umumi şartı ile netice veremez hale gelmiştir. Bu üç şarttan dolayı böyledir, zira iki tikelden ya da iki olumsuzdan veya olumsuz küçük önerme ile tikel büyük önermeden (meydana gelen ve netice veren) tasım yoktur.

İki tikelden (meydana gelen) bir tasım olmadığı birinci şartla dört birleşim kısır kalmış (ve netice veremez olmuştur), bunlar da beşinci, altıncı, yedinci ve sekizincidir. Ve iki olumsuzdan tasım yapılmadığı ikinci şart ile de üç tane daha netice veremez olmuştur ki, bunlar ikinci, onuncu ve onördüncüdür. Ve olumsuz küçük

¹ Onaltı birleşim aşağıya alınmıştır. Yalnız İngilizce mütercim bunlarda arapların küçük önermeyi önce zikretme adetlerine karşılık, yeni Batı Mantıkçıların büyük önermeyi öne almalarına uymuştur.

1-AA	5-11	9-1A	13-AI
2-EE	6-00	10-OE	14-EO
3-AE	7-01	11-OA	15-EI
4-EA	8-10	12-IE	16-AO

önerme ile tikel büyük önermeden (meydana gelen) tasım bulunmadığı şartı ile de geri kalan birleşimlerden biri daha çıkarılmış (netice vermez) olur ki, bu da onikincisidir.

Bu suretle netice vermeyen birleşimler, anlatıldığı gibi, umumî şartlarla bütün şekillerde yekünleri sekize ulaşır.

83 I- Birinci şekilde vazedilen özel iki şart, dört birleşimi daha tesirsiz bırakmıştır. Küçük önermenin / olumlu olmasının birinci şekle şart koşulması ile geri kalan birleşimlerin ikisini, üçüncüsü ve onaltıncısı tesirsiz bırakılmıştır. Büyük önermenin tümel olmasının aynı şekle şart koşulması ile geri kalan altının iki birleşimi, dokuzuncusu ve onbirincisi neticesiz kılınmıştır. Bu suretle birinci şekilde netice verecek dört birleşim kalır ki, bunlar da birinci, dördüncü, onüçüncü ve onbeşinci birleşimlerdir.

66 II- Aynı tarzda ikinci şeklin iki (özel) şartı ile geri kalan sekiz birleşimden (yalnız) netice veren dört birleşim kalır. Bunun sebebi iki şartından birinin, birinci şeklin iki şartından birinin aynı olmasıdır /. Bu da büyük önermesinin tümel oluşudur. Bununla ikinci şekilde, bu şartla birinci şekilde kalan iki birleşim tesirsiz kılınmıştır ki, bunlar dokuzuncu ve onbirincidir. İkinci şeklin özel niteliği olan ikinci şarta gelince; ki bu iki öncülünün nicelik bakımından muhalif olmasıdır, geri kalan altı birleşimden ikisinin daha onunla neticesiz bırakılmasıdır, bunlar birinci ve onüçüncüsüdür. Bu suretle ikinci şekil için dört netice veren birleşim, üçüncü, dördüncü, on beşinci ve onaltıncısı kalır.

126b III- Aynı şekilde geri kalan sekizin içinde üçüncü şekil için altı netice veren birleşim vardır. Çünkü bunu özellikle niteleyen bir şart, birinci şeklin küçük önermesinin olumlu olması şartıdır. İki birleşim, üçüncü ve on altıncı, bununla neticesiz kılınmıştır ki, bunlar aynı şartla birinci şekilde de neticesiz kılınmışlardır. Artık, altı netice veren çeşit kalır ki yukarda saydığımız birinci, dördüncü, dokuzuncu, onbirinci, onüçüncü ve onbeşincidir.

IV- İlâve (dördüncü) şekil için koyduğumuz iki şartla geri kalan sekiz birleşimin üçü neticesiz kılınmıştır. Bu iki şarttan biri iki öncülden birinin tikel olumsuz olmasının imkânsız oluşudur. Bununla iki birleşimin, onbirinci ile onaltıncısı neticesiz kılınmıştır. Bu iki birleşim birinci (şekil) de iki şartın birleştirilmesiyle

neticesiz kılınmıştır, zira birinci şeklin iki şartından her biri ile bu ikisinden biri tesirsiz kılınmıştır. Ve diğer şartla ki, o tikel olumlu küçük önerme ve tümel olumlu büyük önermeden meydana gelen bu şekilde tasımın (netice vermemesi) dir, (bu suretle) bir birleşim daha, on üçüncü, neticesiz bırakılmıştır. Böylece (dördüncü şekilde) netice veren beş birleşim kalır, bunlar: Birinci, üçüncü, dördüncü, dokuzuncu ve onbeşincidir.

Bütün dört şekilde netice veren birleşimlerin yekün sayısının onaltı olduğunu zikretmiştik. Hepsinin tam yekünü 64 birleşim olup bunların 45 nin netice vermediği ve 19 nun netice verdiği birleşim (mood) lerdir.

Yukarda sorumluluğunu üzerimize aldığımız şeyler arasında ilâve dördüncü şekilde beş birleşimin netice vereceğine delil getirme, bunun doğruluğunu gösterme ve aynı şekilde geri kalan onbir birleşimin netice vermeyeceğini ortaya koyma kalmıştır. Ve şimdi, birleşimleri saymaya başlama zamanıdır.

84 1- *Birinci (birleşim)* iki tümel olumludan ibaret olup tikel olumlu netice verir. Meselâ:

Her A, B dir.
Ve her C, A dır.

Böylece bazı B, C olduğunu verir deriz. Bunun delili şudur: Eğer (öncüllerin) düzenini değiştirir ve büyüğü küçük, küçüğü büyük yaparsak, (tasım) şöyle olur.

Her C, A dır.
Her A, B, dir.

Bu her C nin B olduğunu verir. Bu birinci şeklin birinci birleşimidir. Bu netice evrilir ve "Bazı B,C dir" olur ki, biz de bunu arzuladık. Bunun varlıklardan misali şudur:

Her düşünür hayvandır.
Ve her insan düşündürdür.
Ve bu "Bazı hayvanlar insandır" neticesini verir.

2- *İkinci (birleşim)* iki tümel olumsuzdan (meydana gelir). Bu netice vermez, çünkü, olumlu tümel ve olumsuz tümeli birlikte verir. Ne olursa olsun bu türden olan neticesizdir, zira tek bir şey ne-

tice verdiğinde karşıtı (zıddı) bir şeyi de verir. Bu suretle burada tasım yoktur. Çünkü Aristo'nun tarifine göre tasım, kendi tabiatlarından ötürü zorunlu olarak başka bir şeyi gerektiren iki ifadeden meydana gelen bir sözdür. Fakat, (şimdi söz konusu olan) bu (çift öncüller) her hangi bir şey gerektirmez. Bu yolda Aristo İlk Anatikler kitabında netice vermeyen birleşimleri gösterir. Bunun olumlu tümel netice veren misali şudur:

68

Hiç bir kaya insan değildir.
Ve hiç bir hayvan kaya değildir.

Böylece her insan hayvandır. Olumsuz tümel netice verenin misali de şudur:

Hiç bir taş insan değildir.
Ve hiç bir at taş değildir.
Böylece hiç bir insan at değildir.¹

3- Üçüncü birleşim, bu şeklin netice veren ikinci birleşimi iki tümelden yapılı, büyüğü olumlu ve küçüğü olumsuz olup tümel olumsuz netice verir

Meselâ:

127a

Hiç bir A, B değildir.
Ve her C, A'dır.
Netice: Hiç bir B, C'degildir.

Eğer bu öncüllerin yerlerini değiştirir ve küçüğünü büyüğü ve büyüğünü küçüğü yaparsak şöyle olmuş olur:

Her C, A'dır.
Ve hiç bir A, B' değildir.

Netice, hiç bir C, B' değildir. Bu birinci şeklin ikinci birleşimidir³. Bu neticeyi evirirsek istediğimiz "hiç bir B, C değildir" (hükmü) meydana gelir. Bunun varlıklardan misali şudur:

1 Bu misal, söz konusu meselede, netice vermeyen delilin yöntemini açıklamaktadır. Öncüllerden belli birinin netice veren tasıma götürmediğini göstermek için şöylece bir çift yer değiştiren misali verelim: 1- İki netice karşıt (çelişme) şekilleri gösteriyor, 2- Öncüller çifti ile netice her birinin durumunda doğrudur. Bu mümkün olunca, öncüllerden netice verebilecek tasımın çıkarılmıyacağı açıkça ortaya çıkmış olur.

2 Yani AEE-1 (Camenes)

3 Yani EAE-1 (Celarent)

Hiç bir hayvan taş değildir, ve her insan hayvandır, bu şunu netice verir, hiç bir taş insan değildir.

4- *Dördüncü birleşim*, bu şekilde netice veren birleşimlerin üçüncüsüdür. İki öncülden meydana gelir, büyüğü olumsuz, küçüğü olumlu olup olumsuz tikel netice verir⁹. Meselâ:

Her A, B dir.

Ve hiç bir C, A değildir.

Netice: her B, C değildir (yani bazı B, C değildir). Böyle olmanın sebebi şudur, her iki öncülü evirirsek, tasım şöyle olur. Bazı B, A'dır, zira olumlu tümel, olumlu tikele çevrilir. Ve hiç bir A, C değildir, çünkü tümel olumsuz ash gibi (yani başka bir tümel olumsuz) evrilir, ve bu şöyle netice verir: Her B, C değildir. Bu birinci şeklin dördüncü birleşimine göredir. Bunun varlıklardan misali şudur.

Her insan hayvandır.

Ve hiç bir at insan değildir.

Netice, her hayvan at değildir (yani bazı hayvan at değildir).

5- *Beşinci Birleşim*, iki tikel olumludan meydana gelir. Bu netice vermez, zira tümel olumlu ve tümel olumsuz verir ki aşağıda İki tikelden meydana gelen bu dört birleşimi umumi olarak anlatacağız.

69 6- *Altıncı birleşim*, iki tikel olumsuzdan olur. Bu da iki zıd netice verdiğiinden hükümsüzdür.

85 7- *Yedinci birleşim*, küçüğü tikel olumlu ve büyüğü tikel olumsuzdan olur. Bu da iki karşıtı birlikte verdiğiinden batıldır.

8- *Sekizinci birleşim*, küçüğü tikel olumsuz ve büyüğü tikel olumludan meydana gelir. Bu netice vermez. Bu dört birleşimde tümel olumlu (netice) veren sözler, insan, hayvan ve cisimdir. Bu durum, hayvanı ortak söz (terim), insanı küçük terim ve cismi büyük terim olarak aldığımız zamandır. Tümel olumsuz (netice) veren terimlere gelince, bunlar, beyaz, insan ve kuştur, bu da beyaz sözünü ortak, insanı küçük ve kuşu büyük terim olarak aldığımızda olur.

127b 9- *Dokuzuncu birleşim*, netice veren birleşimlerin dördüncüsü olup küçüğü tümel olumlu ve büyüğü tikel olumludur ki, tikel olumlu netice verir². Meselâ:

1 EAO-4 (Fesapo)

2 IAI-4 (Dimaris)

Her A, B'dir.

Ve bazı C, A'dır.

Öyleyse diyebilirim ki bu bazı B, C'dir'i verir. Bunun delili şudur: İki öncülden her birini arkadaşımın yerine koruz, öyleki küçüğü şu durumu alır.

Bazı C, A'dır.

Ve her A, B'dir.

Bu, bazı C, B'dir neticesini verir. Bu birinci şeklin ikinci birleşimine göredir¹. Bu, netice verildiğinde bazı B, C'dir, olur. Bizim de istediğimiz budur. Varlıklardan bunun misali şudur:

Her insan hayvandır.

Ve bazı düşünürler insandır.

Öyleyse bazı hayvanlar düşünürdür.

10- *Onuncu birleşim*, küçüğü tümel olumsuz ve büyüğü tikel olumsuzdur. Bu neticesizdir, çünkü karşıt iki neticeyi birden verir. Tümel olumluyu nasıl verdiğinin misali şudur: Hiç bir insan at değildir ve her büyüyen insan değildir (yani bazı büyüyenler insan değildir), netice her at büyür. Tümel olumsuz (neticeyi) verenin misali şöyledir:

Hiç bir insan taş değildir,

ve her büyüyen insan değildir,

(yani bazı büyüyen insan değildir)

netice, hiç bir taş büyüyen değildir.

11- *Onbirinci birleşim*, küçüğü tümel olumlu ve büyüğü tikel olumsuzdan kurulur. Bu netice vermez. Zira o iki karşıt (çelişik), netice) verir. Tümel olumlu (netice) verenin misali şudur:

Her insan hayvandır,

ve her cisim insan değildir,

(yani bazı cisim insan değildir)

netice, her hayvan cisimdir.

Tümel olumsuz netice verenin misali şöyledir:

Her hayvan duygulu yaratıktır,

ve her taş hayvan değildir,

(yani, bazı taş hayvan değildir)

netice, hiç bir duygulu yaratık taş değildir.

Biz tümel olumsuz netice veren bu misalde “hiç bir taş hayvan değildir” dememiz gerekirken “her taş hayvan değildir” demekle yanlış olduğumuz sanılmamalıdır. Bu (ilk ifade doğru ise) her taş hayvan değildir, ifadesi de doğrudur, çünkü tikel olumsuz, tümel olumsuzla beraber doğrudur (fakat tersi doğru değildir).

Bu misalde Aristo'ya uyduk, çünkü o da İlk Analitikler kitabında bunun netice vermediğini göstermek istediğinde birinci şekildedeki büyüğü tümel olumlu ve küçüğü tikel olumsuzdan meydana gelen birleşimler kısmında aynı şeyi yapmıştır. O, aynen bu kaynakta (İlk Analitikler) şöyle der¹.

Meselâ:

Eğer A, tüm B de ise

ve B bazı C de değilse, ya asla C de değilse, -bunların sözleri (terimleri), canlı², insan ve beyaz olsun- öyleyse “beyazdan” insana yüklem olmayan bir miktar alınır.

86 Meselâ: Kuğu ve kar, “canlı” ilklerin hepsine (mesela insan) yüklem olabileceğine karşılık sonrakilerin (kuğu ve kar) hiç bir şeyine yüklem olamaz³

1 Anal. Pr. 1,4, 26b1-9

2 Burada kullanılan Arapça hay yunanca Aristo metninde geçen hayvan'a da uygun düşer.

3 Anal. Pr. 26b 3-8 Mantığı durum şöyledir.

Harfli Öncülleri:

Bütün B'A dır. Bütün insanlar canlıdır.

Bazı C'B değildir. Bazı beyazlar insan değildir.

Bu öncüllerin bazı tikel neticelere götüreceği düşünülebilir. Bazı C, A, (dır) (değildir), bu, bazı beyaz şeyler canlıdır veya bazı beyaz şeyler canlı değildir de olur. Fakat bu böyle ise o halde üçten biri

Tüm B, A dır

Bazı C, B değildir

Tüm C, A dır

Tüm B, A dır

Bazı C, B değildir

Hiç bir C, A değildir.

uyuşmayan bir üçlü olmuş olur. A = Canlı, B= İnsan ve C= Kuğu örnekleri ile birincisi gösterilemez.

Bütün insanlar canlı varlıklardır

Bazı kuğular insan değildir

Bütün kuğular canlı varlıklardır.

A= Canlı, B= insan, C= Kar olduğu misalinde de üçün ikincisinin gösterdiği durum uygun bir üçlü değildir.

Bütün insanlar canlı varlıklardır.

Bazı kar insan değildir

Hiç bir kar canlı varlık değildir.

71

Bu yolda hem tümel olumlu ve hem tümel olumsuz netice veren her misalde “insan” orta terim yapılır, / ve “canlı” sözü de (bu) her iki misalin büyük önermelerinde bulundurulur. Küçük terime gelince, o, tümel olumluyu netice verende “kuğu” ve tümel olumsuz netice verende “kar” (sözü) yapılır. Bu durumda “canlı” tümel olumluda yüklem olur. Ve birleşimler şöyle olur:

128 a

Her kuğu insan değildir (yani bazı kuğu insan değildir) ve her insan hayvandır, bu şöyle netice verir: Her kuğu hayvandır.

Açıktır ki “her kuğu insan değildir” (yani bazı kuğu insan değildir) ifadesi “bazı kuğu insandır” demek değildir, çünkü tikel olumsuz, tümel olumsuz ile beraber doğru olmalıdır. Ve (söz konusu) terimler, tümel olumsuz (netice) veren başka bir misalde de aynı gibi kullanılırlar:

Her kar insan değildir,
ve her insan hayvandır,
netice: hiç bir kar hayvan değildir¹.

12- *Onikinci birleşim*, (mood) tümel olumsuz küçük, ile tikel olumlu büyüklü (büyük önerme) den meydana gelir. Bu netice vermez, zira iki karşıt (çelişik) neticeye götürür. Tümel olumlu (netice) verene misal:

Hiç bir insan at değildir.
Bazı büyüyenler insandır, şunu netice verir.
Her at büyür.

Ve tümel olumsuz (netice) verene misal:

Hiç bir insan taş değildir,
ve bazı hayvanlar insandır,
netice: Hiç bir taş hayvan değildir.

Dinhâ bu birleşimin netice verdiğini ileri sürer. Bunun için verdiği misal şudur:

Hiç bir A, B’değildir.
Bazı C, A’dır.
Ve bunun şöyle netice verdiğini ileri sürer:
Her B, C değildir, (yani, Bazı B, C değildir) ¹.

1 Arapça metinde açık bir yanlış vardır, “insan” yerine “hayvan” okunmalıdır.

Biz bunun tertibini değiştirir ve iki öncülден birini diğerinin yerine korsak, şöyle olmuş olur:

Bazı C, A'dır, hiç bir A, B değildir,

netice: Hiç bir C, B' değildir (yani, Bazı C, B değildir)

72

Bu birinci şeklin netice veren dördüncü birleşimine göredir². Fakat biz bunun netice vermediğine inanıyoruz, çünkü bunun verdiği istenen netice "Her B, C değildir" dir. (Yani Bazı B, C değildir), zira büyük / terim C dir, ve bu netice "her C, B değildir" (yani Bazı C, B değildir) in evrilmesidir. Her ne ise biz bu neticeyi eviremeyiz, zira o tikel olumsuzdur. Böylece bu netice istenilen neticenin evrimidir (ters çevrilmiş) yoksa istenilen neticenin (kendisi) değildir. Eğer Dinhâ, bu birleşimin (tarz) netice verdiği hususunda ileri gidecek olursa, birinci şekilde iki birleşim daha ileri sürülebilir; yani, 1-Küçüklüsü tümel olumsuz ve büyüklüsü tümel olumlu olan birleşim ve 2- küçüklüsü tümel olumsuz ve büyüklüsü tikel olumlu olan birleşimdir³. Bunun misali şudur. Hiç bir B, A değildir. Her A, C dir veya bazı A, C dir. Netice: Her C, B değildir. Çünkü her iki öncülü evirmiş olsak, her iki birleşim şöyle olur: Bazı C, A dir. Hiç bir A, B değildir. Şöyle netice verir: Her C, B değildir. Her ne ise istenen netice bazı B, C dir ve bu (tikel olumsuz) evirilmez. Bunun için Aristo bu iki birleşimin netice vereceğini kabul etmemiştir. Bununla beraber bazı eskiler bunun netice verdiğini ileri sürdüler. Fakat buna itiraz, bunu inkâr etmede anlattığımız gibi şudur: Bunlar istenilen (neticenin) evrilğini veriyor ama istenen neticenin (kendisini) vermiyor.

87

13- *Onüçüncü birleşim*, bir tikel olumlu küçüklü ile bir tümel olumlu büyüklüden meydana gelir. İki karşıt (çelişik) neticeyi birlikte verdiğinden ötürü hükümsüzdür. Bunun tümel olumlu (neticesinin) misali şudur: Bazı hayvanlar insandır, ve her düşünür hayvandır, netice: Her insan düşünürdür.

1 Bunda, IEO-4 tasımının netice verdiğine inanılmış olur.

2 Bu, EIO-1 (Ferio) tasımıdır.

3 EIO-1 in netice verdiğini biliyoruz. Eğer, onun neticesi evrilmişse IEO-1 de netice vermedir. (Hem neticenin ve hem de E öncülünün EIO-1 evrilmesiyle) ve böylece evleviyetle AEO-1 de netice verir.

Ve tümel olumsuz (neticesinin) misali şudur:

Bazı hayvanlar insandır,
ve her at hayvandır,
netice: Hiç bir insan at değildir.

128 b

Dinha bu birleşimin (mood) de muteber olduğunu kaydetmiştir. Çünkü o her iki öncülü birbirinin yerine koydu ve ikisi vasıtasıyla tikel olumlunun gerektiğini benimsedi¹. (Fakat) o küçük, büyüklüğün yerine konursa bunun, tümel olumlu küçüklü ile tikel olumlu büyüklüden meydana gelen birinci şekilde bir birleşime götüreceğini bilemedi². Her ne ise bu muteber değildir, zira birinci şeklin şartlarından biri büyüklüğünün tümel olmasıdır. Bu onun birinci şekli yanlış bilmesini gösterir.

73

14- *Ondördüncü birleşim*, tikel olumsuz küçüklü ile tümel olumsuz büyüklüden meydana gelir. İki karşıt (çelişik) netice birden verdiği için hükümsüzdür. Bunun olumlu tümel (netice) vermesine misal: Hiç bir insan kişneyen yaratık değildir, (yani bazı insan kişneyen yaratık değildir). Ve hiç bir at insan değildir.

Netice: Her kişneyen yaratık attr.

Ve tümel olumsuz (netice) verene misal:

Her hayvan insan değildir (yani bazı hayvan insan değildir).
Ve hiç bir taş hayvan değildir.
Netice: Hiç bir insan taş değildir.

15- *Onbeşinci birleşim*, tikel olumlu küçüklü ile tümel olumsuz büyüklüden meydana gelen bu birleşim dördüncü şeklin netice veren beşinci birleşimidir ki, tikel olumsuz netice verir³. Misal:

Bazı A, B dir.
Ve hiç bir C, A değildir,

1 Mezkûr mantıkçıya göre AII-4 tasımlarını ve aynı şekilde IEO-4 (yukarda geçti) muteberdir. Bilakis (birinci fasılın 4 ncü bölümünde geçen) Kazvinli Katibinin tescilinden öğreniyoruz ki, bazı yeniler (Moderns) AOO-4 , OAO-4 tasımlarına muteber diye bakmışlardır.

2 Yani IAI-1 muteberliğini doğru bulmak gerekli olur.

3 Burada EAO-4 (Fesapo) kastedilir

şöyle netice verir: Her B, C değildir (yani bazı B, C değildir).

Her iki öncülü evirecek olursak bu şöyle olur:

Bazı B, A dır.

Ve hiç bir A, C değildir, şunu verir: Her B, C'degildir (yani, bazı B, C'degildir). Bu birinci şeklin dördüncü birleşimine göredir¹. Varlıklardan misal şudur: Bazı hayvanlar beyazdır. Ve hiç bir taş hayvan değildir.

Netice: Her beyaz taş değildir (yani, bazı beyaz şey taş değildir).

16- *Onaltıncı birleşim*, tikel olumsuz küçüklü ile tümel olumlu büyüklüden (kübrâ) meydana gelir. Bu muteber değildir. İki karşıtı (çelişigi) beraber netice verir. Bunun tümel olumlu netice verenine misal:

Her hayvan insan değildir (yani bazı hayvan insan değildir).

Ve her düşünür hayvandır.

netice: Her insan düşünürdür².

Ve tümel olumsuz netice veren şudur:

Her hayvan insan değildir. Ve her at hayvandır.

Netice: Hiç bir insan at değildir.

74

İşte bunlar dördüncü şeklin netice veren ve vermeyen birleşimleridir. / (Bütün muhtaç olunanları) şimdi gösterdik, Yalnız gösterdiklerimizde iki öncülü mutlak (assertoric) almıştık. Her iki öncülün zorunlu ya da mümkün (ihtimalli) veya bu üç sınıftan karışık olması halinde -yani mutlak (vucudî-hakiki), zorunlu ve mümkün- bu başka bir delili gerektirir. Ashında eskiler ilmin bu dalmı birinciden ayırdılar, ve bu kısım Yeni İskenderlilerin bildiği şeydir. Bunları bunun ardından gelecek müstakil bir makalede -İnşaallahu Teala- ayrıca ele alacağız.

Makale bitti. Övgü yalnız Allah'a mahsustur.

1 Bu EIO-1 (Ferio) ileidir.

2 Arapça metinde yanlış olarak "natık"ın yerine "hayvan" geçmiştir.